

S A D R Ź A J

I	
Naučna literatura o problemima sna	5
A Odnos sna prema budnom stanju	10
B Gradivo sna — Sećanje u snu	14
C Nadražaji sna i izvori sna	25
D Zašto se san zaboravlja posle buđenja?	45
E Psihološke osobenosti sna	50
F Etička osećanja u snu	67
G Teorije o snu i funkcija sna	77
H Odnosi između sna i duševnih bolesti	90
II	
Metod tumačenja sna	97
III	
San je ispunjenje želje	122
IV	
Izopačenje sna	133
V	
Materijal snova i izvori snova	161
A Recentno i indiferentno u snu	162
B Infantilno kao izvor sna	185
C Somatski izvori sna	213
D Tipični snovi	233
VI	
Rad sna	268
A Rad na sažimanju	269
B Rad pomeranja	294
C Sredstva predstavljanja u snovima	299
D Osvrt na mogućnost predstavljanja	325

I

Naučna literatura o problemima sna

Na sledećim stranicama pružiću dokaze za to da postoji psihološka tehnika koja dozvoljava objašnjavanje snova i da se primenom ovog postupka svaki san pokazuje kao smisaona psihička tvorevina koja se na mestu koje je moguće naznačiti može uvrstiti u duševna zbivanja budnog stanja. Pokušaću, dalje, da objasnim zbivanja od kojih potiču neobičnost i nerazgovetnost sna, i da od tih zbivanja izvedem zaključak o prirodi psihičkih sila iz čijeg se zajedničkog ili suprotnog delovanja rađa san. Kada dotle dođem, moje će izlaganje prestati, jer će dostići onu tačku gde se problem snevanja uliva u obimnije probleme, čijeg se rešenja treba latiti na osnovu drugog materijala.

Pregled radova i rezultata ranijih autora, kao i pregled sadašnjeg stanja problema snova u nauci iznosim unapred zato što u toku raspravljanja neću imati često povoda da se na to vraćam. Jer naučno razumevanje sna, uprkos višehiljadugodišnjim nastojanjima, napredovalo je veoma malo. Ovu činjenicu pisci tako jednodušno ističu da izgleda izlišno navoditi pojedine glasove. U delima čiji spisak priključujem na kraju svoga rada nalaze se mnoge napomene koje mogu dati podstreka, i obilje zanimljivog materijala za našu temu, ali tu nema ničega, ili malo čega od onog što bi pogađalo suštinu sna

ili što bi definitivno moglo rešiti jednu od njegovih zagonetaka. Još manje znanja o tome, naravno, stekli su obrazovani laici.

Kakvo je shvatanje sna u praiatorijskim vremenima čovečanstva kod primitivnih naroda, i kakav je uticaj san mogao imati na stvaranje njihovih predstava o svetu i o duši, to predstavlja temu od tako velikog interesa da je vrlo nerado isključujem iz obrade u vezi sa ovim. Skrećem pažnju na poznata dela ser J. Luboka (Sir J. Lubbock), H. Spensera (Spencer), E. B. Tajlora (Tylor) i drugih. Dodaću samo to da nam značaj ovih problema i spekulacija mogu postati shvatljivi tek pošto smo rešili zadatak „tumačenja snova” koji nam lebdi pred očima.

Odjek praiskonskog shvatanja sna očigledno sačinjava osnovu važnosti koju snovima pripisuju narodi klasičnog starog veka.¹ Kod njih je postojala pretpostavka da snovi stoje u vezi sa svetom nadljudskih bića u koja su verovali i da oni donose otkrovenja od strane bogova i demona. Osim toga im se nametalo shvatanje da snovi imaju značajnu svrhu za onog koji ih sanja, da mu, po pravilu, objave budućnost. Izvanredna raznovrsnost u sadržini i utisku snova stvarala je, svakako, teškoću da se sprovede jedinstveno shvatanje snova; ona je primoravala ljude da stvaraju raznovrsna razlikovanja snova i da ih raspoređuju u grupe, uvek prema njihovoj vrednosti i pouzdanosti. Kod pojedinih filozofa staroga veka ocenjivanje sna nije, razume se, bilo nezavisno od položaja koji su oni uopšte bili spremni da priznaju *mantici*.

U oba spisa filozofa Aristotela u kojima obrađuje san, ovaj je već postao objektom psihologije. Mi saznajemo da san ne dolazi od bogova, da nije božanske nego demonske prirode, pošto je priroda demonska, a ne božanska; to jest, san ne vodi poreklo od nekog natprirodnog otkrovenja, nego je posledica zakona ljudskoga duha, koji je svakako srodan sa božanstvom. San je definisan kao duševna delatnost čoveka koji spava, ukoliko spava.

¹ Sledeći podaci prema pažljivom prikazivanju Biksenšica (Büchschütz) u delu: *Traum und Traumdeutung im Altertum*, Berlin 1861.

Aristotelu su poznate neke karakterističnosti sna; na primer, da neznatne nadražaje koji se javljaju u toku spavanja san tumači kao nešto veliko („čovjek veruje da ide kroz vatru i da se zagrejava kad se ovaj ili onaj deo tela sasvim neznatno zagreje”). Iz toga stanja Aristotel izvodi zaključak da snovi vrlo lako mogu odati lekaru² prve znake neke promene koja je počela da se javlja u telu, a koji danju nisu bili primećeni.

Poznato je da ljudi pre Aristotela san nisu smatrali tvorevinom duše koja sanja, nego nadahnućem božanstva, i oba suprotna strujanja koja ćemo uvek naći prisutna u procenjivanju sna došla su već kod njih do izražaja. Oni su razlikovali istinite i dragocene snove, poslate čoveku u snu da bi ga opomenuli ili da bi mu objavili budućnost, od praznih, varljivih i ništavnih snova, čiji je cilj da čoveka zavaraju ili da ga gurnu u propast.

U svome delu *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*, str. 390 Grupe (Gruppe) daje ovakvu podelu snova, prema Makrobiju i Artemidoru: „Snovi se dele na dve klase. Na jednu grupu treba da utiče samo sadašnjost (ili prošlost), dok je ona bez značaja za budućnost; ta grupa je obuhvatala ἐνὺπνια, insomnia, koja neposredno odražava datu predstavu ili njenu suprotnost, na primer glad ili njeno stišavanje, i φαντάσματα, koja datu predstavu fantastično proširuje, kao na primer mora, Efijalt (Ephialtes = zastareli naziv za moru – prim. prevodioca). Druga grupa, naprotiv, smatra se da određuje budućnost; u nju spadaju: 1) direktno predskazivanje koje čovek prima u snu (χρηματισμός, oraculum), 2) proricanje predstojećeg događaja (δραμα, visio), simboličan san kome je potrebno tumačenje (δνειρος, somnium). Ova teorija se održala kroz mnoge vekove.

Sa ovim promenljivim procenjivanjem snova stajao je u vezi zadatak „tumačenja sna”. Pošto su od snova uglavnom očekivana

² O odnosu sna prema bolestima raspravlja grčki lekar Hipokrat (Hippokrates) u jednoj glavi svoga čuvenog dela.

važna objašnjenja, i pošto ljudi sve snove nisu razumeli neposredno, to nisu mogli znati da li neki nerazumljivi san možda ipak predskazuje nešto značajno, time je dat podstrek nastojanju koje bi nerazumljivu sadržinu sna moglo zameniti shvatljivom i pri tom sadržajnom. Kao najveći autoritet u tumačenju snova važio je u kasnom starom veku Artemidor iz Daldisa, i njegovo obimno delo nam mora nadoknaditi štetu za izgubljena dela iste sadržine.³

Prednaučno shvatanje sna kod starih bilo je svakako u potpunoj saglasnosti sa njihovim celokupnim pogledom na svet, koji je u spoljašnji svet projicirao kao realnost sve ono što je imalo realnost samo unutar duševnog života. Osim toga, taj pogled na svet vodio je računa o glavnom utisku koji budno stanje prima od sna preko preostalog sećanja ujutru; jer u ovom sećanju san se pojavljuje, kao nešto što je ostaloj psihičkoj sadržini strano, kao nešto što, takoreći, dopire iz nekog drugog sveta. Bilo bi, uostalom, pogrešno misliti da učenje o natprirodnom poreklu snova danas kod nas nema pristalica; bez obzira na sve pietističke i mističke pisce – koji dobro rade što ostatke nekad veoma prostrane oblasti natprirodnog drže sve dok ih objašnjenje prirodnih nauka ne osvoji –, nailazimo ipak i na oštroumne ljude, nenaklonjene svemu što je pustolovno, koji svoje religiozno verovanje u postojanje i u uplitanje nadljudskih duhovnih snaga pokušavaju da zasnivaju baš na neobjašnjivosti pojava u snu (Haffner). Uvažavanje doživljavanja snova od strane mnogih filozofskih škola, na primer šelingijanovaca, predstavlja jasno sećanje na božanstvo sna koje je u starom veku bilo neosporno; ali ni raspravljanje o diviatornoj snazi sna, koja predskazuje budućnost, nije još završeno, jer nema dovoljno psiholoških pokušaja objašnjenja da bi se savladao

³ O daljoj sudbini tumačenja snova tokom srednjeg veka v. u Diepgena, a i u specijalnim istraživanjima M. Ferstera (Förster), Gotharda (Gotthard) i drugih. O tumačenju snova kod Jevreja raspravljaju Almoli, Amram, Löwinger, a u najnovije doba, vodeći računa o psihoanalitičkom gledištu, Lauer. Sa arapskim tumačenjem snova upoznaju nas Drexl, F. Schwarz i misionar Tfinkdi; sa japanskim Miura i Iwaya; sa kineskim Secker; sa indijskim, Negelein.

celokupni materijal, pa ma koliko nedvosmisleno simpatije svakog čoveka koji se posvetio naučnom načinu mišljenja bile sklone da se ovakvo tvrđenje odbaci.

Pisati istoriju našeg naučnog saznanja o problemima sna teško je zato što se u ovom saznanju, ma koliko da je na pojedinim mestima postalo dragoceno, ne može primetiti neki napredak u izvesnim pravcima. Nije se došlo do izrade jednog temelja od osiguranih rezultata, na kome bi sledeći istraživač gradio dalje, nego svaki novi autor hvata iste probleme iznova i uvek, takoreći, u samom početku. Kad bih hteo da se držim reda autora i da ukratko za svakog pojedinog kažem koja je shvatanja o problemu sna on iznosio, morao bih se odreći pokušaja da dam jednu preglednu celokupnu sliku o sadašnjem stanju poznavanja sna; stoga sam tome pretpostavio da svoje izlaganje vežem za teme umesto za pisce, i navešću kod svakog problema sna celokupan materijal za njegovo rešavanje koji se nalazi u literaturi.

Ali pošto mi nije pošlo za rukom da savladam celokupnu i u tolikoj meri rasturenu literaturu koja prelazi i u druge oblasti, moram svoje čitaoce zamoliti da se zadovolje ako se samo neka osnovna činjenica i nijedno značajno gledište u mom izlaganju nisu izgubili.

Donedavna većina pisaca smatrala se pobuđenim da o spavanju i o snu raspravljaju kao o jednoj povezanosti, i da po pravilu tome pridodaju i ocenjivanje analognih stanja koja spadaju u psihopatologiju, i slučajeva sličnih snu (kao što su halucinacije, vizija itd.). Nasuprot tome, pojavljuje se u najnovijim radovima težnja da se tema ograniči i da se kao predmet raspravljanja uzme eventualno neko pojedinačno pitanje iz oblasti doživljavanja sna. Ja bih u toj promeni želeo da vidim izraz jednog uverenja da se u tako tamnim stvarima objašnjenje i saglasnost mogu postići samo nizom detaljnih ispitivanja. Ovde ja ne mogu dati ništa drugo do jednu takvu detaljnu raspravu, i to specijalno psihološke prirode. Nisam imao mnogo povoda da se bavim problemom spavanja, jer je to u suštini psiholo-

ški problem, mada se u karakteristici stanja spavanja mora sadržavati i promena uslova funkcije duševnog aparata. Prema tome, ovde je izostavljena i literatura o spavanju.

Naučno interesovanje za fenomene sna kao takve dovodi do sledećih pitanja koja se međusobno delimično isprepliću:

A

Odnos sna prema budnom stanju

Naivni sud čoveka koji se probudio pretpostavlja da je san – ako već ne dolazi iz nekog drugog sveta – spavača ipak odneo u neki drugi svet. Stari fiziolog Burdah (Burdach), kome dugujemo brižljivo i duhovito opisivanje fenomena sna, izrazio je ovo uverenje jednom veoma zapaženom rečenicom (strana 474): .. nikad se ne ponavlja život preko dana sa svima svojim naporima i uživanjima, radostima i bolom, već naprotiv san teži da nas svega toga oslobodi. Čak i ako je čitava naša duša bila ispunjena jednim predmetom, ako je dubok bol razdirao našu unutrašnjost, ili ako je neki zadatak iziskivao našu celokupnu duševnu snagu, san nam daje ili nešto sasvim strano, ili on iz stvarnosti uzima samo pojedine elemente za stvaranje svojih kombinacija, ili pak samo ulazi u skalnu našeg raspoloženja i simbolizuje stvarnost.” J. H. Fihte (Fichte, J, 541) u istom smislu govori o *sno-vima dopunjavanja* i naziva ih jednom od tajnih blagodeti prirode duše koja se sama leči. – Na sličan način izražava se još i L. Štrimpel (Strümpell) u svojoj studiji o prirodi i postanku snova (str. 16) koju s pravom sa svih strana visoko cene: „Onaj ko sanja okrenuo se od sveta budne svesti” ... (str. 17): „U snu se takoreći potpuno gubi pamćenje sređene sadržine budne svesti i njeno normalno držanje”... (str. 19): „Povučenost duše u snu, koja je gotovo bez sećanja, od redovne sadržine i toka budnog života...”

Pretežna većina pisaca, međutim, zastupala je suprotno gledište o odnosu sna prema budnom stanju. Tako Hafner tvrdi (str. 19): „San pre svega nastavlja budno stanje. Naši se snovi priključuju uvek na predstave koje su kratko vreme pre toga bile u svesti. Tačno posmatranje gotovo uvek naći će jednu nit kojom se san povezao za doživljaje prethodnog dana.” Vajgant (Weygandt, str. 6) direktno se protivi gore navedenom tvrđenju Burdahovom, „jer se često može, naizgled u pretežnom broju snova, posmatrati da nas oni vode baš natrag u običan život umesto da nas od njega oslobode”. Mori (Maurry, *Le sommeil et les rêves*, str. 56) kaže ukratko: „Nous rêvons de ce que nous avons vu, dit, désiré ou fait” (Mi sanjamo o onom što smo videli, rekli, želeli ili uradili). Jesen (Jessen) u svojoj *Psihologiji*, objavljenoj 1855. godine (str. 530), kaže nešto opširnije: „Sadržinu sna više ili manje uvek određuju individualna ličnost, godine starosti, pol, stalež, stepen obrazovanja, uobičajeni način života i događaji i iskustva tokom celokupnog dosadašnjeg života.”

Na najnedvosmisleniji način zauzima svoj stav prema ovom pitanju filozof I. G. E. Mas (Maass) – (*Über die Leidenschaften* 1805 – *O strastima*): „Iskustvo potvrđuje naše tvrđenje da najčešće sanjamo o onim stvarima kojima su upućene naše najmilije strasti. Iz toga se vidi da naše strasti moraju imati uticaja na stvaranje naših snova. Slavoljubiv čovek sanja o stečenim (možda samo u svom uobraženju) lovorikama i o onima koje još treba da stekne, dok se zaljubljeni u svojim snovima bavi predmetom svojih slatkih nadanja ... Sve čulne želje i preziranja, koji spavaju u srcu, mogu izazvati, ako budu podstaknuti bilo kakvim razlogom, da iz predstava povezanih i udruženih sa njima nastane san, ili da se ove predstave umešaju u jedan već postojeći san.” (Saopštio Vinterštajn /Winterstein/ u časopisu *Zeitschrift für Psychoanalyse*).

Tako isto su mislili i stari o zavisnosti sadržine sna od života. Ja citiram po Radeštoku (Radestock, str. 139): Kad je Kserks pre svoga ratnog pohoda protiv Grčke dobrim savetom bio odvrćen od te

odluke, dok su ga snovi neprestano na to podsticali, rekao mu je već stari racionalni persijski tumač snova Artaban vrlo zgodno da snovi najčešće sadrže ono što čovek već u budnom stanju misli.

U didaktičkom epu Lukrecijevu *De rerum natura* (*O prirodi stvari*) nalazi se ovo mesto (IV, stih 959):

Et quo quisque fere studio devinctus adhaeret,
aut quibus in rebus multum sumus ante morati
atque in ea ratione fuit contenta magis mens,
in somnis eadem plerumque videmur obire;
causidici causas agere et componere leges,
induperatores pugnare ac proelia obire, ... itd. itd.⁴

Ciceron kaže potpuno slično u svom delu *De divinatione* II, kao što mnogo kasnije tvrdi Mori: „Maximeque reliquise earum rerum moventur in animis et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut egimus.”⁵

Protivrečnost ovih pogleda u odnosu između doživljavanja sna i budnog stanja izgleda stvarno nerazrešiva. Zato će biti na mestu da se setimo opisa jr. W. Hildebranta (Hildebrandt, 1875), koji misli da se osobenosti sna uopšte mogu opisati samo „nizom suprotnosti koje očigledno postaju protivrečnosti” (str. 8). „Prvu od ovih suprotnosti stvaraju, s jedne strane, *stroga povučenosť ili izdvojenost* sna od stvarnog i istinskog života, i, s druge strane, neprestano *zadiranje* jednoga u drugo, neprekidna zavisnost jednog od drugoga. – San je nešto sasvim odvojeno od stvarnosti doživljene u budnom stanju,

⁴ I ukoliko ko intenzivnije vrši neki posao, ili ako smo se ranije na nečemu mnogo zadržavali, te je u tom poslu duh bio mnogo više napregnut, izgleda da se često u snu bavimo istim stvarima: pravnici se bave procesima i sastavljanjem zakona, vojskovođe misle da se bore i da ratuju itd. (Citat u Frojda je pogrešan; mesto je uzeto iz četvrte knjige Lukrecijevog epa *O prirodi stvari*, stih 961–966. Prim. prev.)

⁵ I najviše se u dušama pokreću one stvari o kojima smo budni razmišljali ili se njima bavili.

moglo bi se reći neko samo u sebe hermetički zatvoreno postojanje, od stvarnog života nešto odvojeno nepremostivom provalijom. San nas oslobađa stvarnosti, briše u nama normalno sećanje na nju i stavlja nas u jedan drugi svet i u jedan sasvim drugi tok života, koji u stvari nema nikakve veze sa stvarnim životom... Hildebrant zatim izvodi, kako sa padanjem u san, naše celokupno biće sa svojim formama egzistencije nestaje „kao iza nekog nevidljivog poklopca”. Čovek tada možda u snu putuje morem do ostrva Svete Jelene, da bi Napoleonu, koji tamo živi u zarobljeništvu, ponudio kakvo izvrsno mozelsko vino. Ekskajzer nas dočekuje najljubaznije i čovek gotovo žali što se probudio i tako omeo interesantnu iluziju. A sad upoređujemo situaciju u snu sa stvarnošću. Nikad nismo bili vinarski trgovci i nikad nismo ni želeli da to budemo. Nikad nismo putovali morem a ostrvo Svete Jelene najmanje bi nam moglo predstavljati cilj jednog takvog putovanja. Prema Napoleonu, doduše, ne osećamo uopšte nikakvu simpatičnu sklonost, nego naprotiv strašnu patriotsku mržnju. A pored svega toga, snevač uopšte nije bio među živima u vreme kad je Napoleon umro na ostrvu; osim toga, bilo je izvan svake mogućnosti stvoriti neki lični odnos prema njemu. Tako doživljaj u snu izgleda kao nešto strano, ugurano između dva doba života koja potpuno odgovaraju jedno drugome i koji jedno drugo nastavljaju.

„Pa ipak”, nastavlja Hildebrant, „isto tako istinita i pravilna je prividna *suprotnost*. Ja mislim da sa ovom povučenošću i izdvojenošću najintimniji odnos ide ruku pod ruku. Mi bismo mogli upravo reći: Što god nam san pruža, materijal za to on uzima iz stvarnosti i iz duhovnog života koji se na ovoj stvarnosti odvija... Ma kako neobično sa time postupao, on zapravo nikad ne može da se odvoji od realnoga sveta, i njegove najuzvišeniije kao i najsmješnije tvorevine moraju svoje osnovno gradivo uvek uzimati od onog što nam se pred očima pojavilo ili u čulnom svetu, ili pak što je na neki način već zauzelo mesto u našem budnom toku mišljenja; drugim rečima, od onog što smo spolja ili iznutra već doživeli.”